

СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА ДОСТАТНОСТІ КАПІТАЛУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Досліджено сутність і значення банківського капіталу, проблеми оцінки адекватності капіталу комерційних банків. Відзначено новітні підходи Базельської конвенції щодо визначення достатності банківського капіталу, які, на думку автора, є важливим інструментом у системі банківського регулювання і нагляду. Визначено заходи для уніфікації вітчизняного та міжнародного підходів до визначення достатності капіталу банку.

Банк - це самостійне комерційне підприємство, що, як і будь-яка фірма, орієнтується, перш за все, на отримання прибутку. У той же час він виконує роль важливого соціального інституту. Фінансова стійкість конкретного банку і національної банківської системи в цілому важлива для суспільства, зокрема для вкладників, банку, його клієнтів і кредиторів. Неплатоспроможність одного з банків може спричинити низку банківських банкрутств, завдати збитків широкому колу населення і підприємств, дестабілізувати грошово-кредитну сферу. Тому як для самого комерційного банку, так і для держави зростає важливість розробки підходів до управління фінансовими потоками банку й визначення його ринкових стратегій.

Одним із важливих напрямів управління діяльністю комерційних банків є оцінка достатності й відповідності власного капіталу темпам розвитку активів банку та нормативним вимогам регулюючих органів. Адже ефективність роботи банку та його стійкість значною мірою залежать від розмірів його капіталу. Підтримання необхідної величини власного капіталу банків - одне з основних завдань не лише їх менеджерів, а й державних органів, які контролюють роботу банківської системи в цілому.

Проблема визначення й оцінки власного капіталу банку набула важливого значення при появі інституту самостійних комерційних банків, і особливо в сучасних умовах несприятливої економічної кон'юнктури.

Необхідність дослідження зумовлена ще й тим, що вивчення проблем формування банківського капіталу здійснювали такі вітчизняні економісти, як О. Дзюблюк, О. Заруба, А. Мороз, О. Васюренко. Серед російських вчених варто виокремити роботи О. Лаврушина, В. Усоскіна та інших. Належне місце в розробленні цієї проблеми займають праці вчених Заходу зокрема, Г. Айленберга, Г. Асхауера, П. Роуза, Дж. Сінкі, Т. У. Коха.

Проте в Україні майже відсутні наукові дослідження, спеціально присвячені *проблемам управління власним капіталом комерційного банку*, а саме аспектам оцінки достатності власного капіталу комерційного банку.

У результаті актуальність, науково-теоретична і практична цінність цієї проблеми, її недостатнє вивчення і обґрунтування зумовили написання даної наукової статті.

Мета і завдання дослідження полягають в обґрунтуванні проблем оцінки достатності капіталу комерційних банків у вітчизняній та міжнародній практиці.

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" банківський капітал - це залишкова частка активів після відрахування всіх зобов'язань. За міжнародними стандартами розрізняють такі види власного капіталу банку [3,444]:

- сплачений акціонерний капітал (zareєстровані й повністю сплачені звичайні акції);
- безстрокові некумулятивні привілейовані акції;
- так звані розкриті резерви - створені за рахунок капіталізації частини перерозподіленого прибутку, доходів від продажу акцій понад їх номінальну вартість першим держателям, публікований нерозподілений залишок прибутку, а також відрахування у резервні фонди;
- приховані резерви - резервні відрахування, мета створення яких не публікується в офіційній звітності банку;

Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму

- резерви, втомучислі позабалансові, що виникають узв'язку з переоцінкою активів (в основному цінних паперів і нерухомості) у результаті коливання їх ринкової ціни;
- термінові субординовані зобов'язання (незабезпечені облігації банку, котрі випускають на термін не менше 5 років), що приймають участь в покритті збитків банку лише при його ліквідації.

Визначення обсягу капіталу, необхідного банку, є одним із спірних питань у теорії банківської справи. У світовій практиці використовують декілька різних методів оцінки величини капіталу (рис. 1).

Способи оцінки власного капіталу комерційних банків		
За бухгалтерською (балансовою) вартістю	Балансова вартість капіталу = балансова вартість активів - балансова вартість зобов'язань	Величина капіталу - поганий індикатор достатності капіталу, оскільки внаслідок зміни мікро- і макроекономічної ситуації справжня вартість активів і зобов'язань відхиляється від початкової балансової вартості
За ринковою вартістю	Ринкова вартість капіталу = ринкова вартість активів - ринкова вартість зобов'язань банку, тобто поточна курсова вартість випущених акцій x число випущених акцій	Ринкова оцінка капіталу відображає реальний стан банку в кожний даний момент
Регулятивний капітал (за вимогами регулюючих органів)	Регулятивний капітал = акціонерний капітал + резерви + нерозподілений прибуток + субординовані зобов'язання + інше	Дає уяву про реальну величину капіталу, орієнтованого на можливі втрати за ризиковими активами або активами, що мають змінну вартість. Регулятивний капітал є основою для контролю за виконанням економічних нормативів

Рис.1. Методи оцінки величини банківського капіталу.

Власний капітал виконує декілька функцій. По-перше, він створює фінансовий резерв банку, який дає змогу йому продовжити основну діяльність у випадку збитків. По-друге, достатній рівень власного капіталу дозволяє зберігати довіру населення до надійності як окремих банків, так і банківської системи в цілому. По-третє, адекватний власний капітал захищає інтереси власників тих депозитів, які не мають повного страхування. І по-четверте, власний капітал є джерелом коштів для розвитку банку.

Капітал банку є також регулятором його діяльності. Органи нагляду за кредитними організаціями, висуваючи певні вимоги щодо капіталу, задають тим самим норми економічної поведінки, покликані захищати банки від фінансової нестійкості й надзвичайних ризиків. Тому кожна держава регламентує діяльність своєї банківської системи законодавчо чи шляхом відповідних нормативних актів, встановлюючи стандарти мінімального капіталу для кредитно-фінансових організацій.

Як правило, якщо для новостворених банків ці стандарти передбачають визначення мінімального розміру початкового, стартового капіталу в грошовому виразі, то для функціонуючих банків вони фіксуються у вигляді певного нормативу, співвідношення, коефіцієнта адекватності (достатності) капіталу.

Проблема достатності капіталу банку протягом тривалого часу є предметом наукового дослідження і суперечок між банками та регулюючими органами. Комерційні банки надають перевагу мінімальній кількості капіталу, щоб поліпшити показники рентабельності акціонерного капіталу і зростання активів; органи банківського нагляду вимагають більшого капіталу для зниження ризику банкрутства. Одночасно висловлюється твердження, що банкрутства зумовлено поганим управлінням, тобто банки, що мають високу якість управління, можуть успішно функціонувати з невисокими нормативами капіталу.

Разом з цим, комерційні банки постійно повинні враховувати у своїй діяльності той факт, що надмірна капіталізація банку, випуск надлишкової кількості акцій порівняно з оптимальною потребою у власному капіталі не є позитивним явищем. Вона негативно впливає на результати діяльності банку. Мобілізація грошових коштів шляхом випуску акцій -дорогий і часто небажаний для банку спосіб фінансування

Сутність та оцінка достатності...

порівняно з іншими джерелами залучення коштів. Тому керівники банків, з одного боку, і органи банківського нагляду - з іншого, намагаються знайти оптимальне співвідношення між величиною капіталу та іншими параметрами діяльності комерційного банку.

Термін "достатність капіталу" відображає загальну оцінку надійності банку. Основними факторами, що визначають необхідну величину банківського капіталу, є різні ризики, котрі приймає на себе кредитна організація, а також якість управління ними. Найістотнішими для більшості банків ризиками є кредитний, процентний, валютний, операційний, основним з яких був і залишається кредитний ризик, тобто ризик повного чи часткового невиконання боржником взятих перед банком зобов'язань при настанні терміну платежу.

З метою уніфікації національних методик визначення достатності капіталу, перш за все міжнародних банків, країн-членів Базельського комітету і забезпечення порівнянності за цим показником кредитних організацій, Базельським комітетом були розроблені в 1988 р. рекомендовані до застосування міжнародні стандарти визначення достатності банківського капіталу із врахуванням ризику. Тобто, згідно з Базельською угодою, достатність капіталу банку оцінюють за допомогою таких показників:

- співвідношенням між капіталом 1 (основним) і 2 (додатковим) рівнів;
- нормативів достатності капіталу, розрахованих як відношення основного і сукупного капіталу до активів (із врахуванням позабалансових статей), зважених на ризик.

Для уточнення розрахунку достатності капіталу банку з урахуванням ринкових ризиків у 1997 р. були прийняті поправки до Базельської угоди. Відповідно до них банки повинні вимірювати і здійснювати відрахування з капіталу, коректуючи його на ринкові ризики [7, 125]. Ринковий ризик - це ризик виникнення збитків за балансовими та позабалансовими позиціями, який виникає за рахунок зміни рівня ринкових цін. Ринкові ризики виникають при відкритій позиції банку за умов коливання ринку. Ця вимога поширюється на такі види ризиків:

- ризики, пов'язані з інструментами, що базуються на відсоткових ставках, і пайовими інструментами в портфелі торгових операцій;
- валютний і товарний ризики за всіма операціями банку.

Практика української кредитної системи орієнтується на міжнародні стандарти формування капіталу. Основні вимоги Базельської угоди щодо оцінки достатності банківського капіталу враховані в Законі України "Про банки і банківську діяльність", нормативних актах НБУ - Інструкції "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні" та інших документах.

Разом з цим, в Україні нині застосовують спрощений підхід до оцінки достатності банківського капіталу, зумовлений тим, що зі всіх видів ризиків вимоги по достатності капіталу встановлені лише для одного виду, а саме для кредитного ризику. Однак розрахунок достатності власного капіталу на основі агрегування всіх ризиків дав би можливість вітчизняним банкам точніше оцінити адекватність банківського капіталу і ступінь покриття ризиків, які бере на себе банк.

Запроваджений у 1988 р. Базельським комітетом підхід до визначення достатності капіталу має такі переваги:

- характеризує реальний капітал банку;
- сприяє перегляду стратегії банків щодо нарощування банківських активів при незначному капіталі, даючи при цьому перевагу не обсягові кредитного портфеля, а його якості;
- сприяє збільшенню частки неризикованої діяльності банку;
- заохочує уряд зменшувати регламентацію діяльності банків, оскільки при цьому виявляється більше елементів саморегулювання;
- дає змогу враховувати ризики за позабалансовими зобов'язаннями і ринкові ризики;
- дає змогу порівняти банківські системи різних країн.

Проте, разом із зазначеними перевагами, запропонований метод розрахунку достатності банківського капіталу має ряд недоліків, основні з яких наступні:

- відсутність достатньої чіткості у визначенні складових елементів капіталу за рівнями, що дає змогу полегшити вимоги до розрахунку капіталу з боку окремих банків;
- недостатньо детальна диференціація активів за ступенем ризику;
- заниження вимог до резервів за окремими видами операцій.

Тому у червні 1999 р. була опублікована доповідь Базельського комітету, в якій викладено нові підходи щодо проблеми забезпечення адекватності банківського капіталу. Кінцевий варіант правил

Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму

нормативів Базельського комітету опублікований у січні 2001 р. Однак жити за новими законами світове банківське співтовариство розпочне не раніше 2005 р.

Нова угода передбачає три рівні регулювання достатності капіталу. По-перше, це нова версія методики розрахунку коефіцієнта достатності. По-друге, це система нагляду за достатністю капіталу, яка включає можливість регулюючих органів вимагати підтримки вищого за встановлений рівень коефіцієнта достатності, незалежну оцінку достатності капіталу конкретного банку при його перевірці, аналіз власної системи оцінки ризиків банку і можливість втручання у справи банку з метою попередження падіння його капіталу. І, по-третє, це ринкова дисципліна, тобто повне розкриття інформації про склад капіталу банку і прийняті ризики, на основі якої експерти та клієнти могли б сформулювати власну думку про достатність капіталу.

Центральною частиною нововведень залишається модифікація методики розрахунку коефіцієнта достатності капіталу. При цьому не передбачається змін у методиці його розрахунку, всі вони зосереджені в правилах розрахунку активів із врахуванням ризиків - знаменника коефіцієнта достатності. Зважування активів передбачає використання двох різних підходів: стандартного та з урахуванням кредитних рейтингів позичальників, встановлених банками.

Другий підхід застосовуватиметься лише до найбільш розвинених банків, котрі мають комплексні системи оцінки та мінімізації кредитного ризику. Таким банкам буде дозволено використовувати власні рейтингові оцінки позичальника, а в перспективі - кількісну оцінку ймовірності збитків для визначення коефіцієнта достатності банку.

Однак для України значний інтерес викликає стандартний підхід, котрий передбачає зміну коефіцієнтів ризику залежно від встановленого рейтинговим агентством кредитного рейтингу позичальника, що визнаватиметься регулюючими органами.

До основних категорій позичальників належать вищі органи влади, комерційні банки й нефінансові компанії реального сектора. Крім цього, виділяють категорії нецентрального установа і підприємств державного сектора та брокерські фірми на ринку цінних паперів. Особливо розглядають категорію іпотечних кредитів. За кожною групою позичальників встановлені стандартні коефіцієнти ризику - 0, 20, 50, 100, 150 і 100%. Аналогічні коефіцієнти використовують і в чинній Базельській угоді, але є низка відмінностей. По-перше, ліквідують колишній поділ на позичальників в країнах-членах ОЕСР і країнах за межами цієї групи. По-друге, введено в систему оцінок новий підвищений коефіцієнт ризику - 150% для вимог з дуже низьким рейтингом. І найважливіша відмінність у тому, що коефіцієнт ризику, який присвоюють позичальнику всередині кожної категорії, залежить від зовнішньої оцінки відповідних боргових зобов'язань авторитетним кредитним агентством. До найвідоміших у цій галузі фірм належать *Standard and Poor's*, *Moody's Service*, *Fitch IBCA*.

Пропозиції Базельського комітету, виходячи з рейтингової шкали *Standard and Poor's* представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Коефіцієнти ризику за різними категоріями активів залежно від рейтингу позичальника, в % [5, 51]

Оцінка рейтингу позичальника	від AAA до AA-	від A+ до A-	від BBB+ до BBB-	від BB+ до B-	менше B-	немає рейтингу
Вимоги до						
- суверенних позичальників:						
- банків*	0	20	50	100	150	100
варіант 1**	20	50	100	100	150	100
варіант 2***	20	50	100	50	150	50*
- підприємств	20	100	100	100	150	100

* Для державних організацій та фірм, які працюють на ринку цінних паперів, при умові відповідності практики регулювання останніх міжнародним стандартам, застосовують ті ж, що й для банків, коефіцієнти.

** Коефіцієнт ризику на основі рейтингу країни, в якій розміщений банк.

*** Коефіцієнт ризику на базі рейтингу окремого банку.

Застосування рейтингів для зниження коефіцієнтів ризику не повинно бути механічним, банки мають використовувати таку можливість лише там, де вони і регулюючі органи задоволені якістю та методологією рейтингового агентства. Банки мають сформувати єдиний підхід до оцінки ризиків, а не вибирати найбільш зручний із рейтингів. При цьому для різних позичальників Базельський комітет пропонує використовувати дещо модифіковану методологію.

Можливість використання банками власних методик оцінки потенційних ризиків портфеля, на думку авторів нової Базельської угоди, дасть змогу підвищити точність розрахунку необхідного капіталу відповідно до якості активів кожного окремого банку.

Таким чином, згідно з Базельською угодою 1988 р. діяв значно простіший механізм оцінки мінімальної потреби банків у капіталі. Підхід полягав у визначенні стандартних коефіцієнтів ризику і єдиного застосування їх до всіх банків. Новий підхід, запропонований Базельським комітетом у 1999 р., ускладнює схему розрахунку необхідного капіталу, забезпечує ретельнішу ідентифікацію фінансових ризиків і поліпшує управління ними. Звичайно, у новій схемі розрахунку достатності капіталу є незрозумілості, які потребують доопрацювання. Зокрема виникають запитання: як забезпечити широке використання зовнішніх кредитних рейтингів? Чому вимоги до позичальників з низьким рейтингом отримують коефіцієнт ризику 150%, а до тих, які не отримали рейтингу - 100%? Як забезпечити об'єктивність і порівнянність оцінок ризиків внутрішніх аналітичних систем банків?

Слід також зазначити, що застосування нових рекомендацій Базельського комітету в країнах з перехідною економікою, у тому числі в Україні, нині неможливе, оскільки встановлені коефіцієнти, а також процедура їх застосування й авторизація рейтингових агентств недостатньо адаптовані до реалій цієї групи країн.

Рейтинг більшості вітчизняних позичальників, як в національній, так іноземній валюті - найнижчий (рівень В- і менше В-). Крім цього, лише незначна кількість вітчизняних економічних суб'єктів отримала такі рейтинги. Іншими словами, при застосуванні цієї методики в Україні коефіцієнти ризику підвищуються практично для всіх вітчизняних позичальників, незалежно від того, мають вони рейтинги чи ні, або ж залишаються незмінними для позичальників, до яких застосовують 100-процентний коефіцієнт ризику. При цьому підвищені коефіцієнти ризику до 150% найчастіше поширюються на позичальників, які мають міжнародні рейтинги (це, як правило, їх краща частина).

Для повноцінного застосування даної системи необхідно розвинути інститут національних рейтингових агентств, оскільки використання рейтингів міжнародних агентств обмежить дію системи лише незначною групою підприємств.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки.

1. Одним із важливих напрямів банківського менеджменту є оцінка власного капіталу банку, визначення відповідності капіталу темпам розвитку активів і нормативним вимогам регулюючих органів. Від зростання капіталу банків суттєво залежать сприятливий інвестиційний клімат у країні та інтеграція банківської системи у світове співтовариство.

2. Проблема достатності капіталу банку протягом тривалого часу - предмет наукового дослідження і суперечок між банками та регулюючими органами.

3. Перші кроки для вирішення проблеми методології оцінки капіталу здійснив Комітет банківського нагляду за діяльністю міжнародних банків, який запропонував методику розрахунку капіталу. Це відбулося в 1988 р. в м. Базелі, де Комітетом банківського нагляду була прийнята Угода з міжнародної уніфікації розрахунку капіталу і його стандартів.

4. У червні 1999 р. опублікована доповідь Базельського комітету, де викладено нові підходи до проблеми забезпечення адекватності капіталу і поліпшення контролю за дотриманням банками пруденційних норм. Оцінюючи в цілому цей документ, варто зазначити, що в ньому міститься ряд цікавих і багатообіцяючих ініціатив. Серед них необхідно насамперед відзначити пропозицію щодо розширення практики використання банками власних систем внутрішньої оцінки ризику активів. При розумному використанні такий підхід міг би підвищити точність визначення мінімального рівня необхідного капіталу, враховуючи особливості й специфічні фактори роботи банку, що не виявляє система стандартних оцінок ризиків. У цьому ж напрямі діє пропозиція про ширше використання зовнішніх кредитних рейтингів, що також є одним із способів диференціації стандартної шкали оцінок.

5. Нові положення Базельського комітету з питань достатності капіталу - це поворотний пункт у системі банківського регулювання і нагляду. Треба ще багато зробити для того, щоб українські банки могли відповідати новим положенням. Однак незалежно від того, у якому ступені нові стандарти будуть введені в Україні, необхідно вже зараз, не гаючи часу, починати роботу з впровадження основних принципів управління ризиками, проаналізованих у Базельській угоді. Це не будуть даремні

Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму

зусилля, тому що вони приведуть до впровадження нових сучасних процедур управління банківськими ризиками і значно допоможуть удосконалити корпоративне управління. Як наслідок - підвищиться надійність банку і зміцняться його позиції на фінансових ринках.

Література

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 2001. - № 1. - С. 3-47.
2. Інструкція "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні". - Постанова Правління НБУ, 28.08.2001 р., № 368, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.09.2001 р., № 841/6032.
3. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Пер. с англ. 2-го изд. - М.: "Дело Лтд", 1995. - 768 с.
4. Синки Джозеф Ф. Управление финансами в коммерческих банках / Пер. с англ. - М. - Catalaxy 1994. - 957 с.
5. Усоскин В. Базельские стандарты адекватности банковского капитала: эволюция подходов // Деньги и кредит. - 2000. - №3. ~ С. 39 - 52.
6. KWG-Novelle und neuer Grundsatz I. Kommentierung. Originaltexte. - Frankfurt-am-Main, 1998. - 421s.
7. Grundlagenkurs Bankaufsichtsrecht. Ein Ueberblick ueber die wesentlichen Vorschriften (Stand 6. KWG-Novelle). - Muenchen, 1998.